

Monitor bouwketen

Najaar 2018

eib

Economisch Instituut
voor de Bouw

Het auteursrecht voor de inhoud berust geheel bij de Stichting Economisch Instituut voor de Bouw. Overnemen van de inhoud (of delen daarvan) is uitsluitend toegestaan met schriftelijke toestemming van het EIB. Het is geoorloofd gegevens uit dit rapport te gebruiken in artikelen en dergelijke, mits daarbij de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld.

December 2018

Monitor bouwketen

Najaar 2018

Nylas Visser

Inhoudsopgave	
Conclusies op hoofdlijnen	7
1 Bouwketen	11
2 Architectenbureaus	17
3 Ingenieursbureaus	18
4 Bouwbedrijven	19
5 Installatiebedrijven	20
Bijlage A De opbouw van de monitor	21
Bijlage B Extra vragen najaarsmeting 2018	22

Conclusies op hoofdlijnen

Deze monitor beschrijft de recente conjuncturele ontwikkelingen in de bouwketen. De bouwketen is daarbij in de vier schakels verdeeld: architectenbureaus, ingenieursbureaus, bouwbedrijven en installatiebedrijven. De conjunctuurindicatoren zijn iets minder positief dan een half jaar geleden, maar zijn nog steeds gunstig. Ook na de sterke productiegroei van naar verwachting 6½% in 2018, wijzen deze op een lagere, maar nog steeds sterke productiegroei in het komende jaar. De gemiddelde werkvoorraad ten opzichte van een half jaar nagenoeg onveranderd gebleven op 8,4 maanden.

In de gehele bouwketen verwachten de bedrijven per saldo een groei van zowel de omzet als het personeelsbestand. De werkgelegenheidsverwachtingen van de bedrijven in de bouwketen zijn inmiddels voor het achtste opeenvolgende half jaar per saldo positief en zijn ook zichtbaar in de feitelijke werkgelegenheid en de openstaande vacatures.

Recente economische ontwikkelingen

Het Nederlandse bruto binnenlands product (bbp) is in het derde kwartaal van 2018 met 2,4% gegroeid ten opzichte van hetzelfde kwartaal in 2017. Vooral de investeringen in vaste activa en de invoer van goederen droegen bij aan deze groei. De toegevoegde waarde in basisprijzen is in het derde kwartaal ten opzichte van het tweede kwartaal afgevlakt.

De bouwproductie stijgt in 2018 met 6½% ten opzichte van 2017. Daarbij laten de utiliteitsbouw en de grond- water- en wegenbouw met beiden 6½% de sterkte groei zien. De groei van de woningbouw blijft met 6% niet ver achter. Ook de omzet groeide in het derde kwartaal van 2018 opnieuw hard; de waarde van de omzet in de burgerlijke en utiliteitsbouw lag 11,1% hoger dan in dezelfde periode een jaar eerder. Ook de omzet van de grond-, water- en wegenbouw noteerde een waardestijging van ongeveer 6½%. De toegevoegde waarde van de bouw groeide in het derde kwartaal van 2018 met 6,2% ten opzichte van hetzelfde kwartaal een jaar eerder. Hoewel het aantal gefailleerde bedrijven vergeleken met half jaar geleden is gestegen, is historisch gezien nog altijd sprake van zeer bescheiden niveaus. Over de laatste 12 maanden gemeten lag het aantal faillissementen bijna 10% lager dan in het jaar ervoor. Het aantal verleende bouwvergunningen voor nieuwbouwwoningen is in het derde kwartaal uitgekomen op 17.240 vergunde woningen, 2.256 minder vergeleken met dezelfde periode vorig jaar.

Ook de werkgelegenheid binnen de bouw neemt toe en de bedrijven zijn steeds meer op zoek naar vaste werknemers. Het aantal werknemers is ten opzichte van hetzelfde kwartaal vorig jaar met bijna 4% gegroeid. Het aantal nieuwe vacatures is in het derde kwartaal uitgekomen op 12.000. De vacaturegraad is in het derde kwartaal van 2018 ten opzichte van dezelfde periode in 2017 gestegen van 42 naar 51 vacatures per duizend banen.

Conjunctuur bouwketen

Per saldo verwacht ongeveer een derde van de bedrijven in de bouwketen in de komende drie maanden een toename van de omzet. Het aandeel bedrijven dat van een omzetsdaling uitgaat is ten opzichte van de vorige meting toegenomen en ligt op ongeveer 10%, terwijl ruim vier op de tien bedrijven een toename van de omzet verwacht. De omzetverwachting is per saldo bij alle schakels in de bouwketen lager dan een half jaar terug.

Per saldo verwachten de bedrijven in alle schakels van de bouwketen een toename van het personeelsbestand. Bij de installateurs verwacht bijna de helft van de bedrijven in de nabije toekomst personeel aan te trekken. Ten opzichte van een half jaar geleden is het aandeel van bedrijven in de bouwketen dat een krimp van het personeelsbestand verwacht, toegenomen tot gemiddeld 6% van de bedrijven. Het aandeel van de bedrijven dat verwacht personeel aan te

nemen is met 13 procentpunt gedaald. Deze dalingen zijn vooral ten gunste van bedrijven die een onveranderde omzet- en personeelsverwachting hebben.

In de totale bouwketen daalde de werkvoorraad ten opzichte van de voorjaarsmeting met 0,1 maand naar 8,4 maanden. Dit komt door een daling van de orderportefeuilles bij de architectenbureaus en de installatiebedrijven. De werkvoorraad bij de bouwbedrijven is gelijk gebleven ten opzichte van een half jaar geleden. De orderportefeuille van de ingenieursbureaus is met 0,4 maanden gestegen.

Alle schakels binnen de bouwketen laten in het afgelopen jaar een omzetsijging zien. De omzet van de ingenieursbureaus, de bouwbedrijven en de installatiebedrijven liggen nominaal inmiddels boven het niveau van 2008. Vanaf 2015 is er over de gehele breedte sprake van omzetherstel.

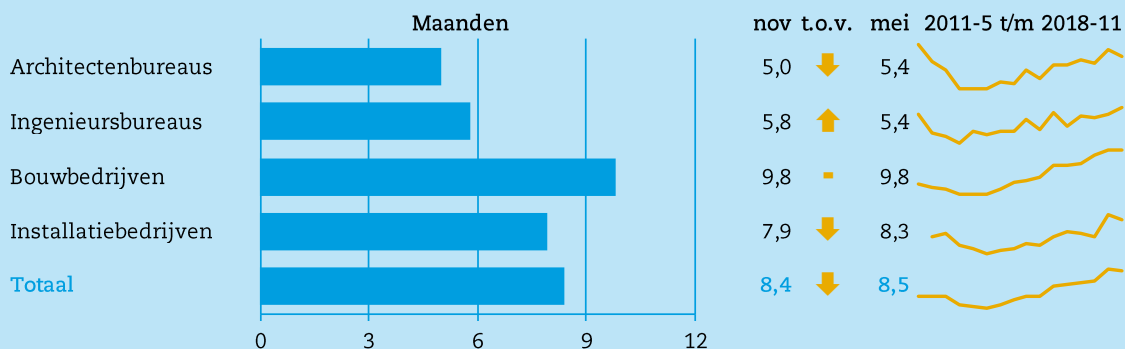
Stand van de conjunctuur per schakel in de bouwketen

Hieronder volgen voor iedere schakel de belangrijkste conclusies, waarbij de resultaten worden vergeleken met de uitkomsten van een half jaar geleden.

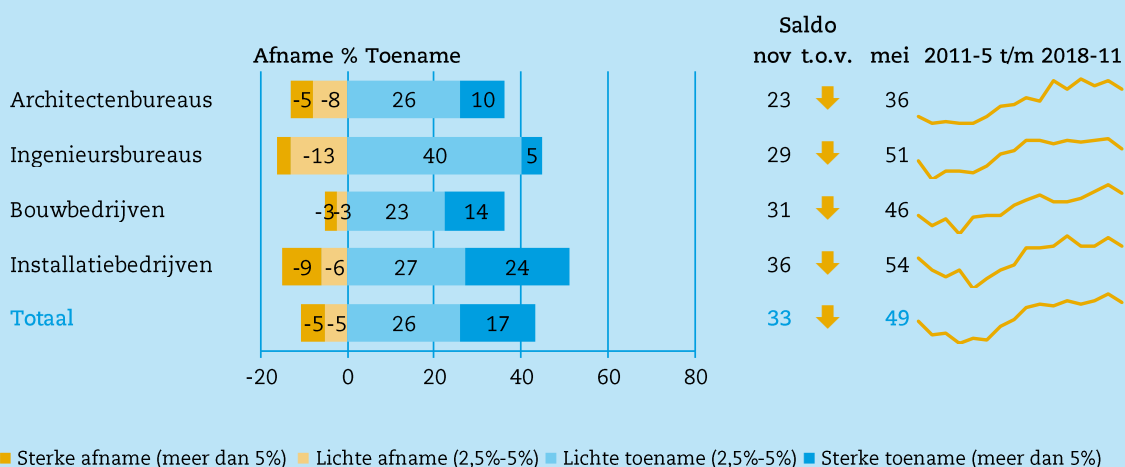
- **Architectenbureaus** – De gemiddelde orderportefeuille van nieuwe opdrachten voor architectenbureaus is in november met 0,4 maand gedaald tot 5,0 maanden. Per saldo verwacht bijna een kwart de architectenbureaus een toename van de omzet. Bijna een op de tien architectenbureaus verwachten per saldo nieuw personeel aan te trekken. Negen op de tien bedrijven verwachten het werk te kunnen uitvoeren met het huidige personeelsbestand.
- **Ingenieursbureaus** – Bij de ingenieursbureaus steeg de orderportefeuille ten opzichte van de voorjaarsmeting met 0,4 maand tot 5,8 maanden. De verwachtingen voor de omzet zijn positief, waarbij per saldo ongeveer drie op de tien bureaus een toename verwacht. Per saldo verwacht een kwart van de bureaus meer personeel te zullen aantrekken.
- **Bouwbedrijven** – De werkvoorraad ligt met 9,8 maanden werk op hetzelfde niveau als een half jaar geleden. Bijna vier op de tien bedrijven verwacht een toename van de omzet, terwijl ongeveer een op de twintig bedrijven een afname verwacht. Ook verwachten per saldo minder bouwbedrijven personeel aan te trekken. Ruim de helft van de bedrijven verwacht in de komende periode hogere prijzen te zullen rekenen.
- **Installatiebedrijven** – De werkvoorraad bij de installateurs is ten opzichte van de voorjaarsmeting met 0,4 maand gedaald tot 7,9 maanden. Ook de saldi van de omzetverwachting en de werkgelegenheidsverwachting zijn ten opzichte van de vorige meting iets gedaald, maar blijven positief. Per saldo verwachten vier op de tien bedrijven meer personeel aan te trekken, ruim een derde van de ondernemers verwacht per saldo een hogere omzet.

Dashboard conjunctuur bouwketen

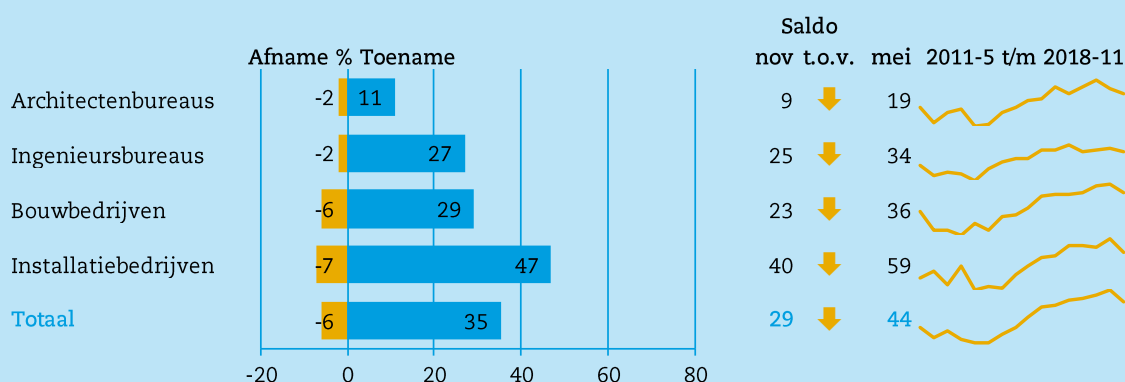
Orderportefeuille

Verwachting van bedrijven over de omzet 4^e kwartaal

Verwachting van bedrijven over het personeelsbestand 4^e kwartaal

Bron: EIB, UNETO-VNI | Techniek Nederland/MC, Panteia/NLingenieurs, Panteia/BNA

1 Bouwketen

Deze paragraaf beschrijft de conjunctuur in de bouwketen. Het eerste deel geeft een beeld van de recente ontwikkelingen van de toegevoegde waarde, faillissementen, werkgelegenheid en werkloosheid. Vervolgens komen de huidige orderportefeuilles in de bouwketen aan bod. Tot slot worden de ontwikkelingen beschreven die ondernemingen in de bouwketen verwachten ten aanzien van hun omzet en personeelsbestand.

1.1 Recente ontwikkelingen

Economische groei

In het eerste kwartaal van 2018 is de Nederlandse economie met 2,4% gegroeid ten opzichte van hetzelfde kwartaal in 2017. Gecorrigeerd voor seizoensinvloeden was het bruto binnenlands product in het derde kwartaal 0,2% groter dan in het kwartaal ervoor (zie dashboard recente ontwikkelingen). De invoer van goederen en investeringen in vaste activa droegen het meest bij aan deze groei. Sectoren met een bovengemiddeld positieve groei waren onder andere de bouwnijverheid, de zakelijke dienstverlening en de informatie en communicatiesector. De landbouw, de delfstoffenwinning en de financiële dienstverlening hadden een negatieve bijdrage. De toegevoegde waarde¹ van de bouwnijverheid was in het derde kwartaal van 2018 6,2% hoger dan in hetzelfde kwartaal vorig jaar. Ten opzichte van het tweede kwartaal was er echter sprake van een krimp.

Ondanks de krapte op de bouwarbeidsmarkt versnelde de groei van de totale bouwproductie in 2018 tot 6½%. De bouwproductie in de utiliteitsbouw en de grond-, water- en wegenbouw liet in 2018 de grootste groei zien met 6½%. De woningbouwproductie groeide in 2018 met 6%. Voor 2019 wordt een totale productiegroei voorzien van 4½%.

Faillissementen

Sinds het tweede kwartaal van 2013 is het aantal faillissementen in de bouwnijverheid gestaag gedaald. Aan deze periode van daling lijkt in 2018 een eind te zijn gekomen. In het derde kwartaal zijn er 120 faillissementen uitgesproken. De meeste faillissementen lagen in dit kwartaal bij de gespecialiseerde bouwbedrijven en algemene b&u-bouwbedrijven. Over de laatste vier kwartalen gemeten lag het aantal faillissementen 9% lager dan in de vier kwartalen daarvoor. In het derde kwartaal van 2018 werden er 5.765 bouwbedrijven opgericht. Hoewel het aantal gefailleerde bedrijven vergeleken met de voorjaarsmeting is gestegen, is historisch gezien nog altijd sprake van zeer bescheiden niveaus. Het aantal opheffingen lag dit kwartaal op 1.885. Zowel het aantal oprichtingen als het aantal opgeheven bouwbedrijven lag in het derde kwartaal hoger dan het kwartaal ervoor.

¹ De toegevoegde waarde wordt gedefinieerd als het totaal van lonen, salarissen, afschrijvingskosten, rentekosten en resultaat voor belasting (omzet minus ingekochte goederen en diensten).

Werkgelegenheid

In het derde kwartaal van 2018 is het aantal werknemers in de bouw opnieuw gestegen. In deze periode werkten er volgens het CBS ongeveer 310 duizend werknemers in de bouw. Dit zijn er, gecorrigeerd voor seizoensinvloeden, ongeveer 6.000 meer dan een half jaar geleden (2% groei). Het aantal zelfstandigen komt in het derde kwartaal uit op 135 duizend, 6.000 meer ten opzichte van een half jaar geleden.

Het aantal openstaande vacatures in de bouw is in het derde kwartaal van 2018 ten opzichte van de voorjaarsmeting opnieuw gestegen. In totaal stonden er 16.300 vacatures open, 7.000 meer dan een half jaar geleden. Het aantal nieuwe vacatures is in het derde kwartaal uitgekomen op 12.000, 1.000 lager dan een half jaar geleden. De vacature-indicator voor de bouw van het CBS, die verschillende verwachtingen over werkgelegenheid van ondernemers combineert, was aan het eind van het derde kwartaal ruim positief, wat betekent dat het aantal vacatures in de bouw de komende maanden naar verwachting verder zal toenemen.

Werkloosheid

Volgens cijfers van het UWV is het aantal personen met een WW-uitkering in de uitvoerende bouw in oktober 2018 ten opzichte van april met 1.676 afgenomen tot 2.819 personen. Ten opzichte van oktober 2017 is het aantal personen met een WW-uitkering met ruim 2.100 afgenomen. De totale Nederlandse werkloosheid bedroeg volgens seizoensgecorrigeerde cijfers van het CBS in oktober 2018 337.000 personen (3,7% van de beroepsbevolking). Bij de vorige meting bedroeg de werkloze beroepsbevolking nog 355.000 personen. Hiermee is de werkloosheid inmiddels gedaald tot frictieniveaus.

Ontwikkelingen omzet

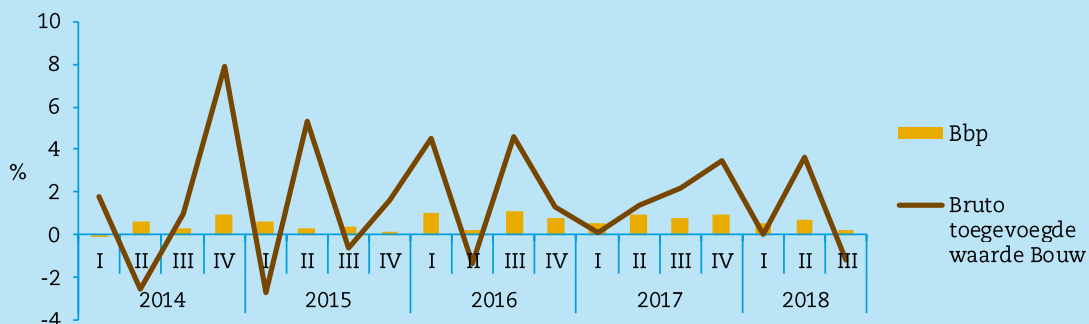
In figuur 1.1 wordt de seizoensgecorrigeerde ontwikkeling van de omzetwaarde van de afzonderlijke schakels binnen de bouwketen gedurende de periode 2008 tot en met het eerste kwartaal van 2018 in beeld gebracht. Na het uitbreken van de crisis in de zomer van 2008 nam de omzet in de gehele bouwketen af. Na het bereiken van het dieptepunt eind 2012 liggen alle schakels op een pad richting herstel van de omzet. Ook in het afgelopen jaar laten de schakels nog steeds een herstel van de omzetontwikkeling zien.

Inmiddels liggen drie schakels van de bouwketen nominaal boven het niveau van 2008; de ingenieursbureaus, de bouwbedrijven en de installatiebedrijven. Houden we rekening met inflatie, dan ligt het productievolume van de ingenieursbureaus in het derde kwartaal van 2018 rond het niveau van voor de crisis. Ondanks de positieve lijn bij de architecten, ligt de omzet nog steeds ruim 35% onder het niveau van 2008.

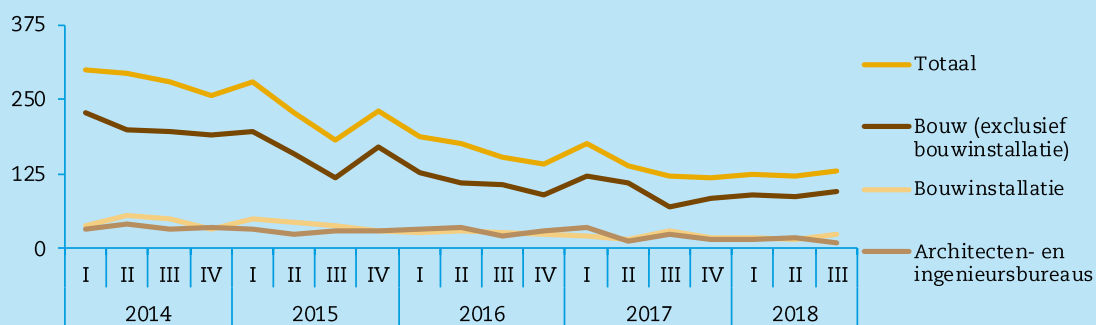
Dashboard recente ontwikkelingen

Economische groei

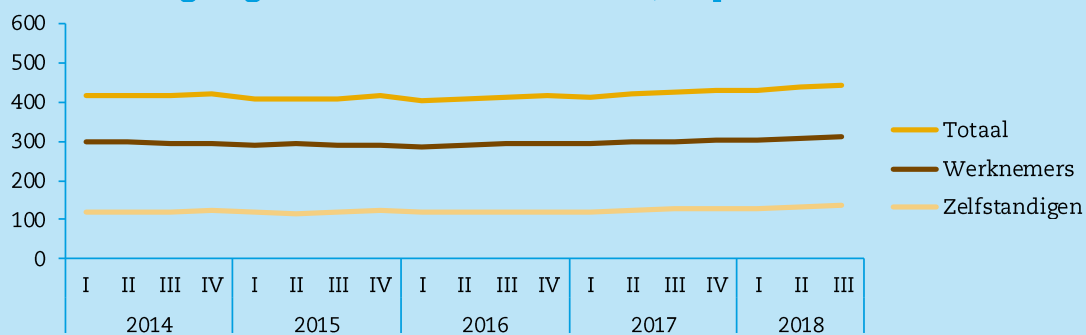
Volumeontwikkeling bbp en toegevoegde waarde in de bouw, kwartaal op kwartaal mutaties in procenten

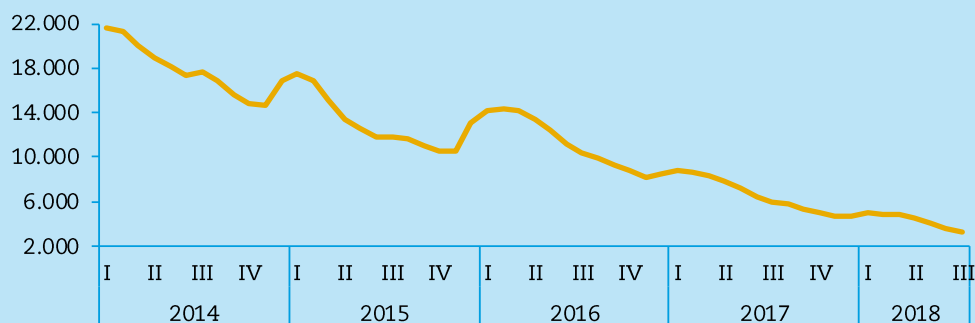
Faillissementen in de bouwketen

Werkgelegenheid in de bouwsector, in personen x 1.000

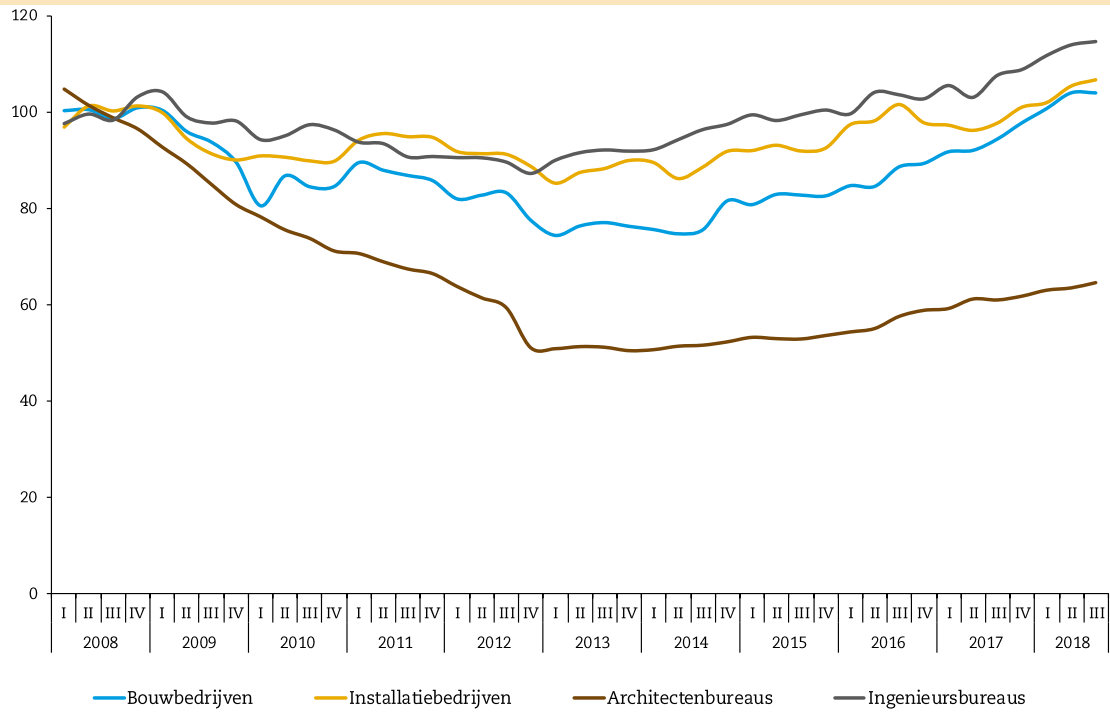

Aantal personen met een WW-uitkering in de uitvoerende bouw

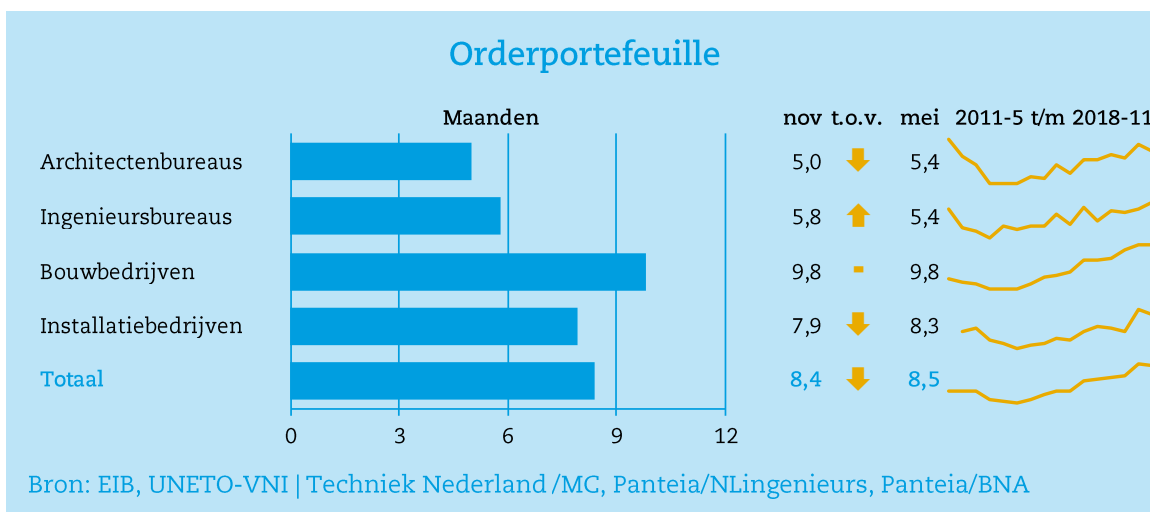
Bron: CBS, UWV

Figuur 1 **Ontwikkeling (seizoensgecorrigeerde) omzet per schakel binnen de bouwketen, 2008-2018, 2008=100, lopende prijzen**

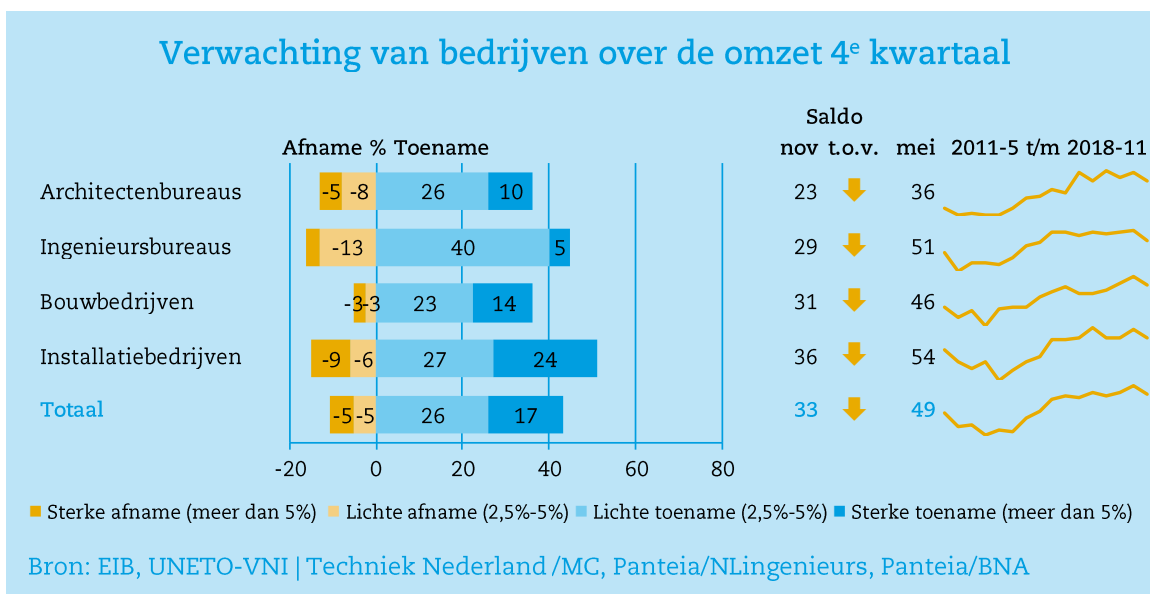

Bron: CBS, EIB

1.2 Conjunctuur bouwketen

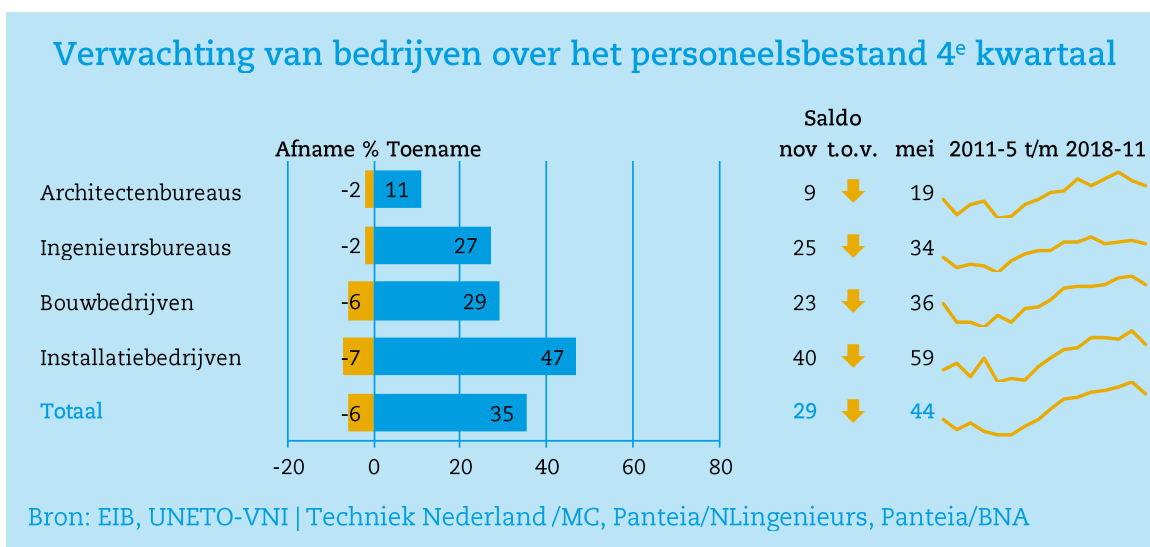
De orderportefeuille van de gehele bouwketen is ten opzichte van de voorjaarsmeting van 2018 met 0,1 maand gedaald tot 8,4 maanden. Bij de installatiebedrijven en de architectenbureaus is er sprake van een daling van 0,4 maand tot respectievelijk 7,9 en 5,0 maanden werk. Bij de bouwbedrijven is de orderportefeuille ten opzichte van een half jaar geleden gelijk gebleven op 9,8 maanden. De werkvoorraad van de ingenieursbureaus kwam uit op 5,8 maanden werk, een stijging van 0,4 maand werk.

Ten opzichte van een half jaar geleden is het aandeel bedrijven dat per saldo een omzetsijging verwacht afgenomen; ongeveer een derde van de bedrijven verwacht per saldo dat de omzet zal stijgen. Deze afname komt grotendeel door een afname van 13 procentpunt bij het aandeel dat een hogere omzet verwacht. Het aandeel dat een lagere omzet verwacht is met 4 procentpunt gestegen. Dat betekent dat een groter deel van de bedrijven in de bouwketen een onveranderde omzet verwacht.

De omzetverwachting bij de installatiebedrijven is per saldo het meest positief; bijna vier op de tien bedrijven verwachten per saldo een omzetsijging. Wel valt dit saldo 18 procentpunt lager uit dan bij de vorige meting. Bij de ingenieursbureaus en de bouwbedrijven verwacht per saldo

ongeveer drie op de tien bedrijven een omzetsijging. Voor de ingenieursbureaus betekent relatief de grootste daling ten opzichte van de voorjaarsmeting, met 20 procentpunt. Bij de architectenbureaus verwacht per saldo ongeveer een kwart van de bureaus een omzetsijging.

De verwachte ontwikkelingen van het personeelsbestand hangt sterk samen met de verwachtingen rond de eigen bedrijvigheid. Per saldo is het beeld positief maar lager dan bij de voorgaande meting. Over het algemeen verwacht ongeveer 1 op de 20 bedrijven een afname van het personeelsbestand, terwijl ruim een derde van de bedrijven verwacht meer personeel aan te nemen.

De verwachting voor de installateurs blijft het meest positief van alle schakels in de keten; ondanks een daling van ongeveer 19 procentpunt verwachten per saldo vier op de tien installatiebedrijven personeel aan te trekken in de komende periode. Bij de ingenieursbureaus en bouwbedrijven is de personeelsverwachting vergeleken met de vorige meting per saldo gedaald; voor beide schakels geldt dat per saldo bijna een kwart van de ondernemers verwacht personeel aan te nemen. Bij de architectenbureaus verwacht per saldo ongeveer een op de tien ondernemers personeel aan te nemen. De rest van de bureaus verwacht het werk met het huidige personeelsbestand te kunnen voldoen. Over het algemeen verwachten bijna zes op de tien bedrijven dat het personeelsbestand niet in omvang zal veranderen.

2 Architectenbureaus

De orderportefeuille van de architectenbureaus bedraagt 5,0 maanden en is hiermee ten opzichte van de voorjaarsmeting met 0,4 maand gedaald. Ook de omzetverwachting is per saldo lager uitgekomen; de verwachting is met 13 procentpunt gedaald vergeleken met de vorige meting. Niettemin verwacht per saldo bijna een kwart van de bedrijven een hogere omzet. Ook verwachten minder bureaus personeel aan te nemen; per saldo is de personeelverwachting gedaald van 19% naar 9%. Deze afname is vooral ten gunste van de bedrijven die geen verandering in het personeelsbestand verwachten; bijna negen op de tien bedrijven verwachten het werk te kunnen uitvoeren met het huidige personeelsbestand.

Tabel 2.1 toont de resultaten voor een aantal andere conjunctuurgerelateerde indicatoren. De ontwikkelingen in het belang van de marktsectoren zijn gedaald ten opzichte van een half jaar geleden, maar laten over het algemeen positieve cijfers zien. Alleen bij de marktsectoren winkels en onderwijs is het saldo negatief. In het derde kwartaal van 2018 stegen de gemiddelde prijzen bij de architecten met 3,4% ten opzichte van hetzelfde kwartaal in 2017. Bijna een kwart van de bedrijven verwacht een stijging van het honorarium.

Tabel 2.1 Diverse conjunctuurgerelateerde indicatoren, architectenbureaus

	mei 2018		november 2018		
	% -	% +	% -	% +	
Orderportefeuille (aantal maanden)	5,4		5,0		
Belang ¹ per marktsector	% -	% +	% -	% +	
- Woningen	49%	2	64	5	56
- Kantoren	8,5%	13	33	12	26
- Winkels	3%	22	29	33	25
- Onderwijs	6%	12	32	26	25
- Gezondheidszorg	8,5%	12	47	18	41
- Stedenbouw	1,5%	1	47	6	38
- Gemengde projecten	7,5%	2	59	2	42
- Overig	16%	3	52	3	30
Honorarium	6	25	4	23	
Prijsontwikkeling bij de architecten	2017-IV	2018-I	2017-II	2018-III	
Prijsindexcijfers (index 2015 = 100)	106,0	108,0	108,2	108,8	
Jaarmutatie	3,6	4,5	4,0	3,4	

¹ Hier worden alleen bureaus die actief zijn in de betreffende sectoren beschouwd

Bron: Panteia/BNA, CBS

3 Ingenieursbureaus

Het conjunctuurbeeld voor de ingenieursbureaus is over het algemeen positief. Hoewel de omzet- en de werkgelegenheidsverwachting ten opzichte van een half jaar geleden zijn gedaald, zijn deze per saldo nog steeds positief. Zo verwachten per saldo ongeveer drie op de tien bedrijven een omzetsijging. Ongeveer een kwart van de bedrijven verwacht per saldo personeel aan te nemen. De werkvoorraad bij de ingenieursbureaus komt uit op 5,8 maanden, een stijging van 0,4 maand.

Tabel 3.1 laat de uitkomsten zien voor een aantal andere conjunctuurgerelateerde indicatoren. Ongeveer een kwart van de bureaus verwacht dat de tarieven in de komende drie maanden omhoog zullen gaan, terwijl de rest van de bureaus uitgaat van gelijkblijvende tarieven. De ontwikkeling per marktsegment laat per saldo een positief beeld zien. En het saldo is over de gehele linie toegenomen.

Tabel 3.1 Diverse conjunctuurgerelateerde indicatoren, ingenieursbureaus

		mei 2018		november 2018	
Orderportefeuille (aantal maanden)		5,4		5,8	
Verwachting	- toename	33		23	
ontwikkeling tarieven (%)	- gelijk	63		77	
	- afname	4		0	
Omzetontwikkeling ¹ per marktsegment		% -	% +	% -	% +
Utiliteitsbouw		10	55	7	69
Installaties		3	77	0	81
Milieu advisering		0	56	0	75
RO-advisering		0	42	0	67
Projectmanagement		0	61	0	63
Industrie		7	63	4	67
Buitenland		15	44	5	57
Overig		6	51	6	84

¹ Hier worden alleen bureaus die actief zijn in de betreffende sectoren beschouwd

Bron: Panteia/NLingenieurs

4 Bouwbedrijven

De conjunctuur is voor de bouwbedrijven in het afgelopen half jaar rond het huidige niveau gebleven. De orderportefeuille in de totale bouw ligt met 9,8 maanden op hetzelfde niveau als in de voorjaarsmeting. Hierbij dient vermeld te worden dat er in de tussenliggende periode een herijking heeft plaatsgevonden van de populatiegegevens. De werkvoorraad in de b&u ligt ondanks deze correctie nog steeds op een zeer hoog niveau. In het afgelopen halfjaar is de werkvoorraad in de gww met 1,2 maanden opnieuw fors toegenomen tot 8,5 maanden. De werkgelegenheidsverwachting en de omzetverwachting zijn ten opzichte van een half jaar geleden per saldo gedaald, maar nog steeds zeer positief.

Tabel 4.1 toont de resultaten voor een aantal andere conjunctuurgerelateerde indicatoren. Het aandeel bouwbedrijven dat aangeeft geen stagnatie te ondervinden in onderhanden werk is iets gestegen; bijna 6 op de tien bedrijven ondervindt geen stagnatie in onderhanden werk. De belangrijkste oorzaak van stagnatie is net als in de vorige meting een gebrek aan personeel. Ruim een derde van de bedrijven beoordelen hun orderpositie als groot, terwijl meer dan de helft van de bedrijven de orders als normaal beoordeelt. Een meerderheid van de bedrijven verwacht de prijzen te verhogen.

Tabel 4.1 Diverse conjunctuurgerelateerde indicatoren, bouwbedrijven (totaal en naar de deelsectoren B&U en GWW)

		mei 2018	november 2018
Geen stagnatie in onderhanden werk (%)	Bouw	49	57
	B&U	43	48
	GWW	65	76
Stagnatie vanwege onvoldoende orders (%)	Bouw	2	5
	B&U	1	1
	GWW	6	13
Orderportefeuille (aantal maanden)	Bouw	9,8	9,8
	B&U	10,7	10,4
	GWW	7,3	8,5
Beoordeling orderpositie (%)			
- groot		39	35
- normaal		52	55
- klein		9	10
Verwachte prijsontwikkeling (%)			
- toename		64	54
- gelijk		34	42
- afname		2	4

Bron: EIB

5 Installatiebedrijven

De werkvoorraad bij de installatiebedrijven is in november uitgekomen op 7,9 maanden. Dit is een daling van 0,4 maanden ten opzichte van de voorjaarsmeting. De werkgelegenheidsverwachting ligt per saldo iets lager dan een half jaar geleden; ongeveer vier op de tien bedrijven verwacht per saldo personeel aan te trekken in de komende maanden. Ook het saldo omzetverwachting is ten opzichte van zes maanden geleden gedaald; per saldo verwacht ruim een derde van de bedrijven meer omzet te zullen draaien. De helft van de bedrijven verwacht een stijging van de omzet, terwijl ongeveer 15% van de bedrijven uitgaat van een lagere omzet.

Tabel 5.1 toont de resultaten voor een aantal andere conjunctuurgerelateerde indicatoren. Per saldo is de verwachting van het toekomstig resultaat sterk positief. Ruim zeven op de tien bedrijven verwacht een toename van het bedrijfsresultaat, terwijl bijna 5% van de bedrijven een lager resultaat verwacht. Ook verwacht een meerderheid van de ondernemers in het huidige kwartaal een hoger prijsniveau, terwijl geen van de bedrijven een lager prijsniveau verwacht. De verwachting over het aantal offerteaanvragen is ten opzichte van een half jaar geleden iets lager uitgekomen. Bijna de vier van de tien bedrijven verwachten niettemin een toename van het aantal offertes.

Tabel 5.1 Diverse conjunctuurgerelateerde indicatoren, installatiebedrijven (met minimaal 25 werknemers)

		mei 2018	november 2018
Orderportefeuille (aantal maanden)		8,3	7,9
Resultaatverwachting (%)	- toename	78	72
	- gelijk	22	24
	- afname	0	4
Ontwikkeling t.o.v. vorig kwartaal (%)			
• Prijsniveau	- toename	69	55
	- gelijk	30	45
	- afname	1	0
• Aantal offerteaanvragen (%)	- toename	46	38
	- gelijk	44	51
	- afname	10	11

Bron: UNETO-VNI | Techniek Nederland/MC

Bijlage A De opbouw van de monitor

Sinds 2011 beschrijft het EIB in halfjaarlijkse rapportages de conjunctuur in de bouwketen. BNA, Bouwend Nederland, NLingenieurs en UNETO-VNI | Techniek Nederland zijn de organisaties die bij dit onderzoek betrokken zijn. De huidige rapportage is de zestiende in de reeks. De rapportage behandelt de bouwketen in het eerste hoofdstuk als geheel. In de daarop volgende hoofdstukken wordt ingegaan op de afzonderlijke schakels binnen de bouwketen, die vertegenwoordigd worden door de hierboven genoemde organisaties.

In deze rapportage wordt de stand van de conjunctuur in de bouwketen in de tweede helft van 2018 geanalyseerd. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van de meest recente conjunctuuronderzoeken van de betrokken brancheorganisaties. Tabel A.1 laat zien welke partijen deze onderzoeken hebben uitgevoerd. De data van het CBS en andere externe bronnen is de meest actuele data per 4 december 2018.

Voor de respons op de verschillende onderzoeken geldt dat deze in relatie tot de onderzochte populaties bevredigend tot goed zijn. Bij het bepalen van de uitkomsten voor de totale bouwketen wordt de personeelsomvang per schakel binnen de bouwketen gebruikt voor de weging van sectorgegevens.

Tabel A.1 Bronvermelding en overzicht van respons per schakel binnen de bouwketen, in aantal en als percentage

Branche	Onderzoek door	Aantal	Percentage voorjaarsmeting 2018	Percentage najaarsmeting 2018
Architectenbureaus	Panteia/BNA	200	20%	19%
Ingenieursbureaus	Panteia/NLingenieurs	41	57%	45%
Bouwbedrijven	EIB	228	21%	23%
Installatiebedrijven	UNETO-VNI Techniek Nederland/MC	68	15%	15%

Bron: EIB, UNETO-VNI | Techniek Nederland/MC, Panteia/NLingenieurs, Panteia/BNA

De in deze monitor vermelde verwachtingen hebben voor alle schakels betrekking op dezelfde verslagperiode. In onderstaande tabel A.2 is dit samengevat.

Tabel A.2 Periode waarop de verwachtingen betrekking hebben

Branche	Meting van mei 2018	Meting van november 2018
Architectenbureaus	tweede kwartaal	vierde kwartaal
Ingenieursbureaus	tweede kwartaal	vierde kwartaal
Bouwbedrijven	tweede kwartaal	vierde kwartaal
Installatiebedrijven	tweede kwartaal	vierde kwartaal

Bron: EIB, UNETO-VNI | Techniek Nederland/MC, Panteia/NLingenieurs, Panteia/BNA

Inleiding

Aan de najaarsmeting van 2018 zijn twee extra vragenblokken toegevoegd, te weten over de belemmeringen bij het aannemen van personeel, en over de bijdrage van de bedrijven in het halen van de klimaatdoelstellingen van het Klimaatakkoord.

Bedrijven geven in de afgelopen periode steeds vaker aan dat zij stagnatie ondervinden vanwege personeelsschaarste. In de najaarsmeting van 2018 zijn de bedrijven gevraagd naar de belemmeringen die zij ondervinden bij het aannemen van personeel, en hoe zij met die belemmeringen omgaan.²

Daarnaast staat de bouwketen aan de vooravond van een grote verbouwing. Om de klimaatdoelstellingen, zoals onder andere genoemd in het Klimaatakkoord, te halen, moeten 7 miljoen huizen en 1 miljoen gebouwen worden getransformeerd. Betere isolatie, afstappen van aardgas en andere verduurzamingsoplossingen moeten bijdragen aan de afname in CO₂-uitstoot. De sectortafel Gebouwde Omgeving van het Klimaatakkoord heeft op 10 juli 2018 een voorstel op hoofdlijnen gedaan voor maatregelen die de sector wil nemen om de klimaatdoelstelling voor de sector te halen:

- Wijkgerichte benadering
- Financiering en normering
- Energiebesparing en duurzame warmte
- Een voortvarende start

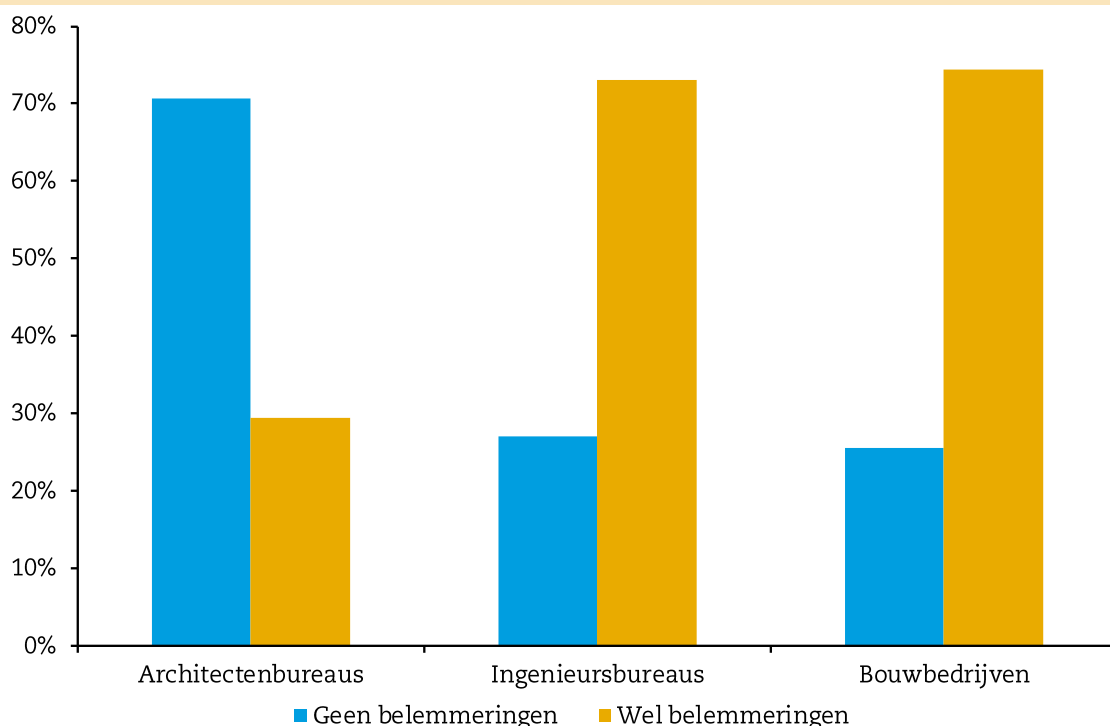
In deze najaarsmeting zijn de bedrijven in de bouwketen gevraagd hoe zij zelf hun bijdrage of rol zien in dit proces.

Belemmeringen bij het aannemen van personeel

In figuur B.1 staan de uitkomsten op de vraag of bedrijven belemmeringen ondervinden bij het aannemen van personeel. Bij de architectenbureaus hebben ruim zeven op de tien bedrijven geen last van belemmeringen bij het aannemen van personeel. Binnen deze groep geldt voor bijna de helft dat ze geen problemen hebben, omdat ze niet op zoek waren naar nieuw personeel, werken met zzp'ers of überhaupt geen personeel hebben. Bij de ingenieursbureaus en de bouwbedrijven ondervinden ongeveer driekwart van de bedrijven belemmeringen.

² Deze vragen zijn niet gesteld aan de bedrijven in de installatiebranche

Figuur B.1 Percentage bedrijven dat belemmeringen ondervindt bij aannemen personeel

Bron: EIB, Panteia/NLingenieurs, Panteia/BNA

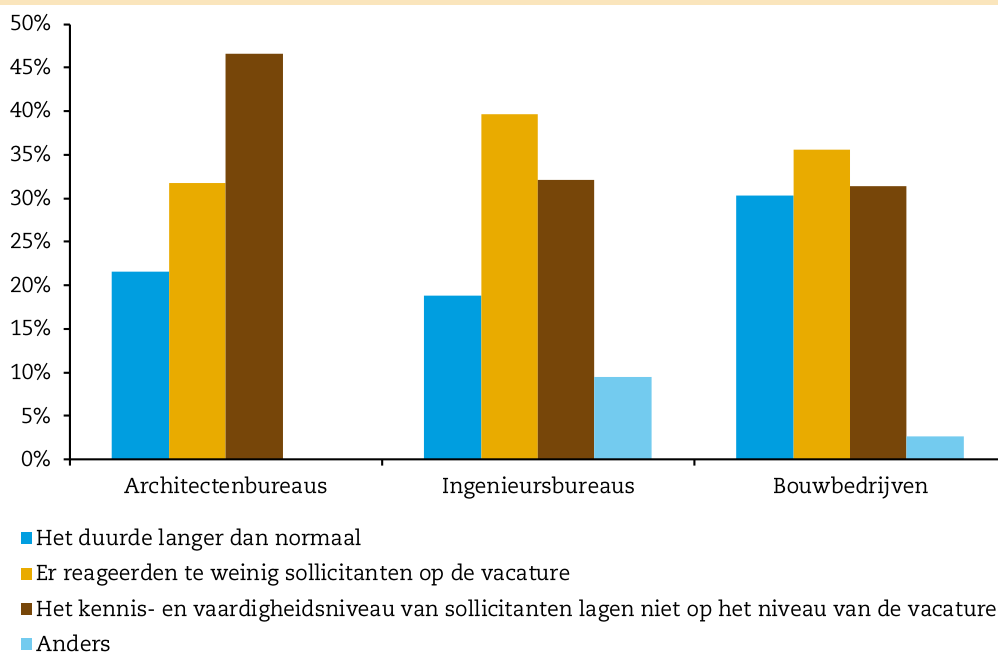
De bedrijven die hadden aangegeven belemmeringen te ondervinden, hadden de mogelijkheid om een of meerdere oorzaken van deze belemmering te benoemen. Deze staan aangegeven in figuur B.2. Bij de ingenieurs en de bouwbedrijven was de belangrijkste oorzaak een gebrek aan sollicitanten op de vacature. Daarnaast hadden de sollicitanten ook niet het kennis- en vaardigheidsniveau voor de vacature. Bij de bouwbedrijven duurden de sollicitatieprocedures hierdoor ook langer dan normaal.

Voor de architectenbureaus was er geen sprake van een gebrek aan sollicitanten, maar was de belangrijkste oorzaak juist het gebrekkige kennis- en vaardigheidsniveau.

Als laatste is gevraagd hoe de bedrijven dit een gebrek aan personeel als gevolg van belemmeringen bij het aannemen van nieuwe krachten hebben opgelost. Voor alle bedrijven geldt dat de inzet van arbeidsvervangende machines geen optie is voor de korte termijn. Bij de bouwbedrijven is vooral gebruik gemaakt van externe inhuur, zoals tijdelijke krachten en ZZP'ers, maar ook onderaannemers. Andere, minder gebruikte oplossingen lagen in het verlagen van de productie en meer overwerken.

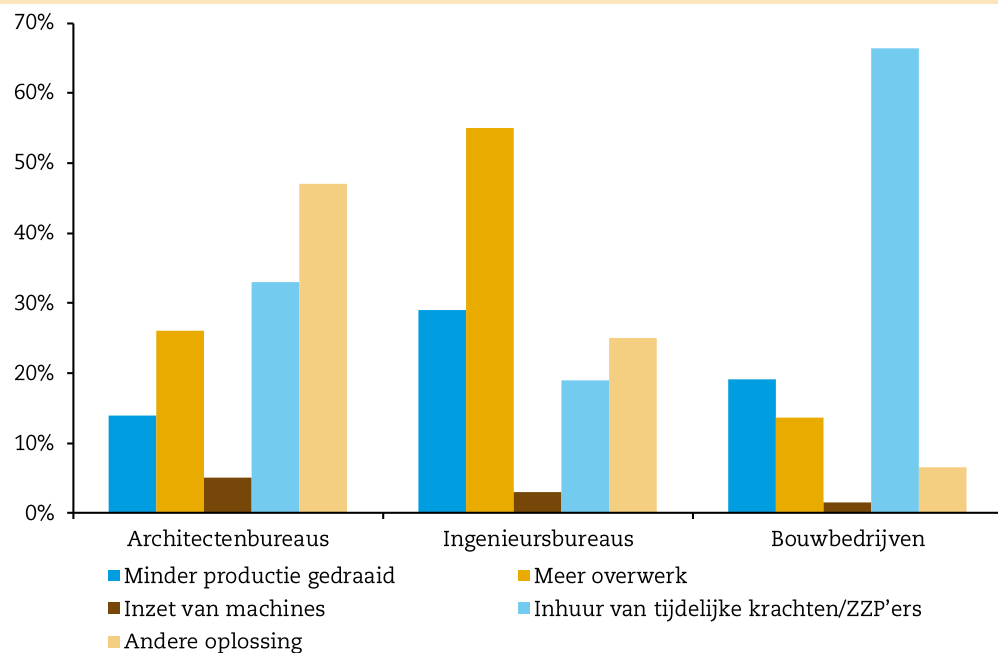
De architectenbureaus zijn vooral voor een andere oplossingen gegaan. Zo hebben een aantal bureaus de werkprocessen efficiënter gemaakt. Ook zijn er samenwerkingsverbanden aangegaan en is er werk uitbesteed aan andere bureaus. Een tweede oplossing die veel is gebruikt is de inhuur van tijdelijke krachten of ZZP'ers. De ingenieursbureaus zagen overwerken als de belangrijkste oplossing, en het verlagen van de productie was de tweede optie.

Figuur B.2 Ondervonden belemmeringen bij aannemen van personeel

Bron: EIB, Panteia/NLingenieurs, Panteia/BNA

Figuur B.3 Oplossingen voor gebrek aan personeel door belemmeringen

Bron: EIB

Klimaatakkoord

In de vragen rondom het Klimaatakkoord zijn de bedrijven gevraagd te beschrijven hoe zij hun rol zien in het uitvoeren van de maatregelen die zijn geformuleerd door de sectortafel Gebouwde Omgeving. De vragen zijn open gesteld, zodat de respondent hun rol, hun partners en de voorwaarden voor succes op hun eigen manier kunnen verwoorden en benoemen.

Rol van bedrijven

Uit de antwoorden is op te maken dat de bedrijven in de bouwketen een verscheidenheid aan rollen voor zichzelf zien. De ingenieurbureaus zien vooral een adviserende rol voor zichzelf weggelegd. Dit kan op het gebied zijn van gasloze installaties en andere milieuvriendelijke manieren van energieopwekking, maar ook op het gebied van energie efficiëntie van de gebouwen zelf.

Ook veel architectenbureaus zien een adviserende en ondersteunende rol voor zichzelf weggelegd op het gebied van energiebesparing en duurzame warmte. Daarnaast zien een beperkt aantal bureaus zich ook als initiator, door duurzaamheid inmiddels in te passen bij nieuwe ontwerpen, en door nieuwe concepten te ontwikkelen. Een aantal bureaus willen deze nieuwe concepten ook in voorbeeldprojecten implementeren. Verder vinden de architecten het ook belangrijk om opdrachtgevers te informeren over deze nieuwe concepten.

Bouwbedrijven zien zichzelf vooral in een uitvoerende rol meewerken aan de doelstellingen in het Klimaatakkoord. B&u-bedrijven noemen vooral het bouwen van energiezuinige gebouwen, terwijl gww-bedrijven kansen zien in het circulair uitvoeren van projecten. Een beperkt aantal bedrijven zien ook kansen in een adviserende rol. Opvallend is dat een grote minderheid geen rol voor zichzelf in dit proces ziet. De installateurs zien voor zichzelf zowel een adviserende als een uitvoerende rol weggelegd.

Partners

Volgens de bedrijven in de bouwketen zijn alle spelers binnen de bouw nodig om hun bijdrage aan de klimaatdoelstellingen goed uit te kunnen voeren. Zo noemen de bedrijven vaak de opdrachtgever als partner. Opdrachtgevers moeten bereid zijn om voor de duurzame oplossingen te betalen. Overheden moeten consistent beleid creëren.

Binnen de bouwketen zelf is samenwerken belangrijk. Zo zien bouwbedrijven de installateurs belangrijke partners, maar ook voor de toeleveranciers en fabrikanten beschouwen zij als belangrijk voor het succesvol uitvoeren van hun rol. Architecten zien bouwbedrijven en adviseurs op het gebied van duurzaamheid en bouwfysica als belangrijke partners. De ingenieurs zien de architecten en opdrachtgevers als belangrijkste partners, en de installateurs zien een belangrijke rol weggelegd voor leveranciers.

Voorwaarden

Als laatste is de bedrijven gevraagd aan welke voorwaarden moet worden voldaan om hun rol tot een succes te maken. Uit de antwoorden valt een aantal criteria op te maken die zeer belangrijk voor de bedrijven zijn. Zo wordt er van de overheid verwacht dat zij een eenduidig beleid op dit gebied opstellen, en financiële ruimte creëren om de transitie te ondersteunen. Sowieso zijn betaalbaarheid en financiële ruimte voor veel bedrijven in de bouwketen belangrijke voorwaarden om rendabel nieuwe concepten te ontwikkelen. Ook vinden de bedrijven het belangrijk dat de opdrachtgevers ambitie tonen om voor verduurzaming te gaan en daaraan ook acties te verbinden. Hierbij is een rol weggelegd voor de bedrijven om de opdrachtgevers te overtuigen van nut en noodzaak voor het kiezen van duurzame oplossingen. Openheid over de duurzame technieken en oplossingen is hierbij van belang; daarom is transparantie en respect tussen alle actoren in de bouwmarkt belangrijk. Zo kan kennis snel gedeeld worden en daarmee sneller breed toepasbaar is.

eib

**Economisch Instituut
voor de Bouw**

Koninginneweg 20
1075 CX Amsterdam
t (020) 205 16 00
eib@eib.nl
www.eib.nl